

ลิเกในยุคดิจิทัล¹

received 12 JAN 2022 revised 7 MAY 2022 accepted 17 MAY 2022

นิพัทธ์ จงดี

สาขาวิชาศิลปะการแสดง

คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ผกามาศ จิรจารุภัทร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

สาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล และเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัล โดยศึกษาจากเอกสารตำรางานวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์นักวิชาการด้านการแสดงลิเก และศิลปินลิเกมืออาชีพพร้อมทั้งศิลปินลิเกร่วมสมัย การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าไปร่วมแสดงลิเกกับคณะที่จัดการแสดงในรูปแบบออนไลน์ และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยการรับชมการแสดงลิเกออนไลน์ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ที่เผยแพร่ผลงานการแสดงลิเก

ผลการศึกษาพบว่ายุคดิจิทัลเป็นยุคที่ผู้คนให้ความสนใจและพึ่งพาเทคโนโลยี เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตประจำวันทางด้านการปฏิบัติงาน แม้กระทั่งการรับความบันเทิงจากสื่อสังคมออนไลน์ จึงทำให้เราสามารถพบเห็นศิลปะการแสดงปรากฏอย่างแพร่หลายในยุคปัจจุบัน หนึ่งในนั้นคือการแสดงลิเกลิเกในยุคดิจิทัลจึงได้รับความนิยมทั้งศิลปินและผู้ชมปรากฏอย่างแพร่หลายได้ในช่วง ปี พ.ศ. 2560 – 2564 ลิเกในยุคดิจิทัลแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) ลิเกงานปดวิก 2) ลิเกงานปลีก 3) ลิเกงานร่วมสมัย โดยรูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลประกอบด้วย 2 รูปแบบ ได้แก่ แบบมีผู้ชมในสถานที่จัดการแสดง และแบบไม่มีผู้ชมในสถานที่จัดการแสดงแต่เผยแพร่ผ่านแอปพลิเคชันบนสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัลสามารถแบ่งได้เป็น 3 ปัจจัย ดังนี้ 1) กระแสสังคมที่ผู้คนให้ความสนใจสื่อสังคมออนไลน์มากยิ่งขึ้น 2) สถานการณ์บ้านเมืองที่ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับสถานการณ์ของเชื้อไวรัสโควิด-19 3) ค่านิยมของคนดูลิเกในปัจจุบัน ปัจจัยดังกล่าวมาข้างต้นเป็นเหตุ ทำให้ศิลปินลิเกต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถทำการแสดงสร้างรายได้ให้กับตนเอง พร้อมทั้งครอบครัวให้อยู่รอดในยุคดิจิทัลต่อไป การศึกษาวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นประเด็นศิลปะการแสดงและการพัฒนาที่ไม่หยุดยั้งบนโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นรากฐานความมั่นคงทางด้านศิลปะที่องกามเติบโตควบคู่ไปกับโลกในทุกยุคทุกสมัยอันจะนำไปให้เกิดความงอกงามทางสุนทรียะอย่างยั่งยืนสืบไป

คำสำคัญ: ลิเก, ยุคดิจิทัล, รูปแบบการแสดง, การปรับตัว

¹บทความวิจัยฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลิเกในยุคดิจิทัล” ระดับบัณฑิตศึกษา สาขาศิลปะการแสดง

Likay in the Digital Age¹

Nipat Jongdee

Department of Performing Arts,
Faculty of Fine and Applied Art,
Suan Sunandha Rajabhat University

Phakamas Jirajarupat

Assistant professor, Ph.D.
Department of Performing Arts,
Faculty of Fine and Applied Art,
Suan Sunandha Rajabhat University

Abstract

The objectives of this research were to study Likay performance style in the digital age and to analyze the factors that originate Likay in the digital age. The research was conducted based on research textbooks, field data collection, interviews with professional Likay academics, professional Likay artists and contemporary Likay artists, and participant and non-participatory observations. The researcher had the opportunities to do participant observation by performing Likay online with the Likay troupe. Additionally, the non-participatory observation was arranged by viewing Likay performances online through social media applications.

The major findings revealed that the digital age is an era where people pay attention to and rely on technology to facilitate their daily lives, both operational and entertained by social media. This allows us to see the performing arts widely appear in the present era, one of which is the Likay performance. In the digital age, Likay is popular for both artists and audiences to appear widely during 2017-2021. In the digital age, there are three types of Likay: 1) Nightly Likay performance in an open-air place 2) Occasionally Likay performance 3) Contemporary Likay performance. In the digital age, there were two Likay performance forms: 1) Likay On-site with the audiences and 2) Likay Online presenting via social media platforms. The emerging of Likay performance in the digital age was based on three factors: 1) social trends that people pay more attention to social media, 2) situation in the country — Thailand faces problems of Covid 19, and 3) the changing of Likay audience's core value. All aforementioned factors cause Likay performers to adapt themselves and the shows for surviving and earning the living in the digital era. The findings of this research could reflect the issue of performing arts and its continuous development in a changing world, which is the foundation of artistic stability that grows with the world in every era that will lead to sustainable growth of aesthetic work.

Keywords: Likay, Age of digital, Show style, Adaptation

¹This research paper is part of the thesis entitled "Likay in the Digital Age". Graduate level Major Performing Arts, Faculty of Fine and Applied Art, Suan sunandha rajabhat University

บทนำ

“ลิเก” เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของไทยที่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 งานพระเมรุของสมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์ทกามาริรัตน โดยมีการแสดงนั่งล้อมวงร้องเพลงประกอบการตีรำมะนา เข้ากับจังหวะเพลงร้องเรียกว่า “ปันทน” ซึ่งต่อมากการแสดงนี้แบ่งออกเป็นสองแขนงเรียกว่า “ละกุกเยา” ได้เป็นต้นแบบของการแสดงลำตัด และ “ฮันดาเลาะ” ได้เป็นต้นแบบของการดำเนินเรื่อง (Wirunrak, 2011, p. 108-112) การแสดงลิเกจึงมีรากฐานมาจากฮันดาเลาะ ลิเกเป็นศิลปะการแสดงที่ไม่มีรูปแบบที่ตายตัวจึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงเรื่อยมาตั้งแต่ลิเกทรงเครื่องในสมัยพระยาเพชรปानी ลิเกลูกบทในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง บ้านเมืองเกิดเศรษฐกิจข้าวยากหมากแพง ลิเกจึงต้องปรับเครื่องแต่งกายลง ลิเกเพชรหลังจากสงครามสงบลง บ้านเมืองเริ่มมีเศรษฐกิจดีขึ้น ลิเกเริ่มนำเพชรพร้อมคริสตัลมาประดับบนเครื่องแต่งกาย (Rojanasuksomboon, 2016, p. 11-13)

ลิเกได้พัฒนาองค์ประกอบการแสดงทั้งเวทีฉาก ไฟ และแสงสีเสียง จากในอดีตลิเกทำการแสดงตามเวทีวัด จัดเตรียมไว้ให้หรือแสดงกับพื้นบ้านเจ้าภาพ แสงไฟที่ใช้ในการแสดงได้จากแสงของตะเกียงเจ้าพายุที่แขวนเพื่อให้แสงสว่างจากเสาทั้งสองข้างของเวที จนได้มีการพัฒนาเป็นเวทีการแสดงลิเกแบบชั่วคราว สามารถปลูก สร้าง รื้อถอนได้ในเวลาไม่กี่ชั่วโมง ซึ่งลักษณะเวทีมีแบบหลังคาเพิงแหงน เวทีลอยฟ้า และเวทีคอนกรีต ประดับไฟพร้อมเครื่องขยายเสียงที่มีความทันสมัยใหญ่โตตระการตาเทียบเทียมการแสดงชนิดอื่นในปัจจุบัน (Bunturug, 2021, Interview) เพื่อเอาใจบรรดาผู้ชมแฟนคลับในแต่ละยุคสมัยที่ผ่านมา กลุ่มผู้แสดงลิเกสามารถแบ่งได้ 2 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มศิลปินลิเกมืออาชีพ และกลุ่มศิลปินลิเกมือสมัครเล่นในยุคปัจจุบัน

“ยุคดิจิทัล” (digital era) เป็นยุคที่มนุษย์พึ่งพาเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่แปลกใหม่ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้คนในปัจจุบันตั้งแต่ ค.ศ. 1984 เป็นต้นมา สื่อสังคมออนไลน์ (social media) เป็นสื่อที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารโดยผ่านเครื่องมือกลาง เช่น สมาร์ทโฟน แท็บเล็ต คอมพิวเตอร์ ฯลฯ ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงการใช้งานได้ง่ายตลอดจนเป็นที่นิยมใช้งานในชีวิตประจำวัน (Thanomsriuthai, 2021, p. 53) กลุ่มผู้คนในปัจจุบันจึงให้ความนิยมในการใช้งานสื่อสังคมออนไลน์เป็นจำนวนมากแทบจะทุกเพศทุกวัย และส่งผลทำให้พฤติกรรมของผู้คนในยุคดิจิทัลปัจจุบันนั้นเปลี่ยนไปในด้านการเป็นอยู่ การสืบค้นข้อมูลเพื่อใช้ในการศึกษาปฏิบัติงานและการเสพข่าวสารหรือรับความบันเทิง จากเดิมผู้คนต้องรับชมการแสดงตามสถานที่จัดการแสดงจริง แต่ในปัจจุบันสามารถค้นหาการแสดงที่ต้องการแล้วรับชมได้ในทันทีผ่านสื่อออนไลน์ เช่น ยูทูบ (YouTube) ได้อย่างเป็นอิสระอย่างมาก พร้อมทั้งตัวเลือกหลากหลายและมีเนื้อหาในลักษณะคล้ายกัน หรือเฟซบุ๊ก (Facebook) ที่มีฟังก์ชันสามารถสร้างช่องทางส่วนตัวโดยการโพสต์ รูปภาพ วิดีโอ หรือถ่ายทอดสดกิจกรรมที่ทำในขณะนั้นให้เพื่อนสามารถรับรู้กิจกรรมนั้นไปพร้อมกันได้ ซึ่งทำให้การติดต่อสื่อสารหรือติดตามกิจกรรมของบุคคลที่รู้จักได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

เมื่อยุคสมัยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ลิเกจึงพยายามปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยนั้น ๆ ได้ ช่วงแรกของยุคดิจิทัลที่เกิดวิฤกษ์กระจายเสียงขึ้นมาในปี พ.ศ. 2471 ลิเกคณะสุชิน เทวผะลิน ได้ออกอากาศเป็นคณะแรกซึ่งลักษณะการแสดงลิเกวิทยุมีสองวิธี คือ จัดการแสดงในห้องส่ง และจากการแสดงแบบออกตัวผู้แสดง (Nattakarnjanadid

& Nuanyai, 2021, p. 12) ต่อมาเมื่อเกิดโทรทัศน์ขึ้น ลิเกคณะสุรางรัตนออกอากาศเป็นครั้งแรกใน ปี พ.ศ. 2506 และโด่งดังที่สุดในยุคนั้นเป็นคณะสมศักดิ์ ภัคดี ซึ่งการแสดงลิเกโทรทัศน์มีการจัดฉาก 3 มิติ เสมือนจริงตามท้องเรื่องที่แสดง (Praipiboonakit, 1998, p. 40-41) และต่อมามีการบันทึกการแสดงลิเกแล้วจัดจำหน่ายโดยผู้ประกอบการด้านสื่อในลักษณะของแผ่นซีดี และแผ่นดีวีดีประมาณ พ.ศ. 2544 (Rojanasuksomboon, 2016, p. 38) ซึ่งจะเห็นถึงพัฒนาการของศิลปะการแสดงลิเกตามช่วงเวลาดังกล่าว ช่วงแรกของยุคดิจิทัลที่ลิเกได้ปรับเปลี่ยนการแสดงพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

เมื่อสื่อสังคมออนไลน์เป็นที่นิยมของผู้คนในปัจจุบัน ลิเกจึงใช้สื่อเป็นพื้นที่ในการเผยแพร่การแสดง พร้อมนำอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีที่มาปรับใช้กับการแสดงลิเก แล้วสามารถขยายพื้นที่ไปสู่ผู้ชมได้เป็นวงกว้างมากขึ้น ทำให้รูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลปรับการนำเสนอที่ต่างไปจากเดิม ศิลปินลิเกในปัจจุบันก็ต้องปรับตัวเรียนรู้วิธีการแสดงผ่านสื่อในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาลิเกในยุคดิจิทัล เพื่อศึกษารูปแบบการแสดง วิธีการแสดงลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นกับการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล นำมาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ทำให้การแสดงลิเกแบบเดิมต้องปรับตัวกลายมาเป็นลิเกในยุคดิจิทัล นับว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นจึงได้มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรช่วงเวลาดังกล่าว บทความฉบับนี้ผู้อ่านจะสามารถเห็นคุณค่าของงานศิลปะที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ของการแสดงลิเก ศิลปินต้องปรับตัวไปตามยุคสมัยเพื่อรักษาภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสร้างไว้ให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัล

ขอบเขตของบทความ

1. งานวิจัยฉบับนี้มีขอบเขตด้านเนื้อหา รูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล โดยศึกษาจากการแสดงลิเกของศิลปินมืออาชีพและมือสมัครเล่นที่ปรากฏบนสื่อสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) และยูทูบ (YouTube) เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังศึกษาถึงปัจจัยในด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลโดยเนื้อหา ดังกล่าวจะเป็นการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2560 – 2564
2. งานวิจัยฉบับนี้ขอบเขตด้านพื้นที่ โดยศึกษาการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลจากคณะลิเกที่ทำการแสดงในรูปแบบของการถ่ายทอดสดที่ปรากฏบนสื่อสังคมออนไลน์ทางเฟซบุ๊ก (Facebook) และยูทูบ (YouTube) พร้อมทั้งจากกลุ่มศิลปินลิเกมือสมัครเล่นที่สร้างสรรค์การแสดงเฉพาะกิจผ่านสื่อสังคมออนไลน์ทาง เฟซบุ๊ก (Facebook) และยูทูบ (YouTube)

นิยามศัพท์เฉพาะ

ลิเกในยุคดิจิทัล หมายถึง การแสดงลิเกในปัจจุบันของศิลปินมืออาชีพ และศิลปินมือสมัครเล่น ได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่การแสดงลิเก จากการแสดงสดหน้าเวทีในสถานที่จริงเป็นการแสดงผ่านพื้นที่เสมือนจริงบนสื่อสังคมออนไลน์ซึ่งลักษณะขั้นตอนของการแสดงยังคงเดิมตามขนบจารีตของการแสดงลิเก เพียงแต่อาจมีการปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีการแสดงของคณะหรือเฉพาะตัวของศิลปินลิเก ให้มีความเหมาะสมกับบริบทพื้นที่การแสดงนั้นมากยิ่งขึ้นในยุคดิจิทัล

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องลิเกในยุคดิจิทัลเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล รวมถึงช่องทางการแสดงลักษณะการแสดงในแต่ละรูปแบบ เพื่อมาวิเคราะห์หาปัจจัยที่ทำให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัล โดยใช้วิธีดำเนินการวิจัยในการศึกษา ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในวิจัยเรื่องลิเกในยุคดิจิทัลนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังต่อไปนี้

1.1 นักวิชาการทางด้านการแสดงลิเก เป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในแวดวงวิชาการด้านศิลปะการแสดงแขนงลิเก ดังนี้ 1) ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ 2) รองศาสตราจารย์ ดร.อนุกุล โจรนสุขสมบูรณ์ และ 3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุกัญญา สมไพบูลย์

1.2 ศิลปินลิเก เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ทักษะในการแสดงลิเก และมีผลงานการแสดงเผยแพร่สู่สายตาสาธารณชนทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยแบ่งศิลปินลิเกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.2.1 กลุ่มศิลปินลิเกมืออาชีพ โดยคัดเลือกจากบุคคลที่มีตำแหน่งเป็นหัวหน้า คณะลิเกมีปายคณะ และทีมงานผู้แสดงประจำคณะของตนเอง มีประสบการณ์ด้านการแสดงลิเกมาแล้วไม่น้อยกว่า 15 ปี มีผลงานการแสดงลิเกในรูปแบบการเผยแพร่ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ได้แก่ Facebook และ YouTube ไม่น้อยกว่า 3 ปี ซึ่งในแต่ละช่องทางต้องมีผลงานการแสดงลิเกของตนเองไม่น้อยกว่า 100 ชิ้นงาน และคณะที่มียอดวิวในการรับชมผ่านช่องทางนั้น ๆ โดยต้องมีผู้ชมมากกว่า 300 คนขึ้นไปในการแสดงแต่ละครั้ง ซึ่งมีรายชื่อดังนี้ 1) นายศรธรรม อนกลาง เจ้าของคณะลิเก ศรธรรม น้ำเพชร 2) นายอดิเทพ พุดทรัพย์ เจ้าของคณะลิเก อดิเทพ ฟ้ารุ่ง และ 3) นายอมเรศ เพชรแท้ เจ้าของคณะลิเกน้องนาย เคียงฟ้า สีพิน้อง

1.2.2 กลุ่มศิลปินลิเกมือสมัครเล่น เป็นศิลปินที่นำเสนอศิลปะการแสดงในรูปแบบลิเกร่วมสมัย โดยนำเสนอลิเกด้วยเรื่องราวหรือประเด็นต่าง ๆ ทำให้ผู้ชมเข้าใจและรับรู้ในสิ่งที่ผู้แสดงต้องการสื่อสารโดยใช้รูปแบบการแสดงลิเกเป็นตัวดำเนินการนำเสนอ และปรับให้มีความน่าสนใจสามารถรับชมได้ทุกวัย เกณฑ์การคัดเลือกต้องเป็น

บุคคลมีผลงานการแสดงลิเกร่วมสมัยสู่สายตาสาธารณชนหรือในสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งผู้แสดงอาจจะเป็นศิลปินลิเกมืออาชีพ หรือศิลปินลิเกมือสมัครเล่นก็ได้ เพราะในบางโอกาสการแสดงกลุ่มนี้จะมีการเชิญศิลปินลิเกมืออาชีพเข้าร่วมแสดงด้วย แต่ต้องมีผลงานการแสดงในลักษณะของรูปแบบลิเกร่วมสมัยไม่น้อยกว่า 4 ครั้งขึ้นไป ซึ่งมีรายนามดังนี้ 1) นายประดิษฐ์ ประสาททอง 2) นายบุญสืบ พันธุ์ประเสริฐ 3) นางสาวธิดิทัศน์ ชูชิต และ 4) นายชลิต ชาติทอง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบนำเครื่องมือในการวิจัย เพื่อใช้ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าได้แก่แบบสัมภาษณ์ (interview) แบบสังเกตการณ์ (observation) และอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีเพื่อจัดเก็บข้อมูล

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ 1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารตำรา 2) ศึกษาข้อมูลจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ 3) ศึกษาข้อมูลจากการสังเกตการณ์ ทั้งมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม 4) ศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ 5) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ลักษณะสามเส้า คือ ด้านข้อมูล ด้านผู้วิจัย และด้านทฤษฎี

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยนำข้อมูลที่รวบรวมเอกสารข้อมูลที่ได้ศึกษาภาคสนามจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการแสดงลิเกของคณะต่าง ๆ มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล ด้ความ รวบรวม จัดนำเสนอข้อมูลในลักษณะเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (content analysis)

ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง ลิเกในยุคดิจิทัล เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล โดยศึกษาผ่านมุมมองการจัดการแสดงบนเวที การเตรียมความพร้อมก่อนการแสดง และการปรับตัวของเหล่าศิลปินลิเกในยุคดิจิทัลที่ปรากฏในสื่อสังคมออนไลน์ ตลอดจนกลวิธีการวางแผนปฏิบัติงานของคณะลิเกในยุคที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในด้านเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว เพื่อนำไปสู่การอภิปรายผลการวิจัยของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยจำแนกเนื้อหาในการวิเคราะห์ออกเป็นประเด็น ดังนี้

1. รูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล

การแสดงลิเกในยุคปัจจุบัน เราอาจจะไม่ได้รับชมการแสดงลิเกด้านหน้าเวทีตามสถานที่จัดงาน การแสดงเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่จะสามารถพบเจอการแสดงลิเกที่ปรากฏในสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏจะเป็นในลักษณะของภาพถ่ายศิลปินขณะที่กำลังทำการแสดงลิเกหรือดำเนินกิจกรรมประจำวัน วิดีโอภาพเคลื่อนไหวการแสดง และการถ่ายทอดการแสดงสดหรือ “Live สด” บนแอปพลิเคชันในปัจจุบัน จึงทำให้บุคคลทั่วไปหรือกลุ่มผู้ชมแฟนคลับเรียกการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลนี้ว่า “ลิเกออนไลน์” ผู้วิจัยแบ่งการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลได้ 3 ประเภท คือ

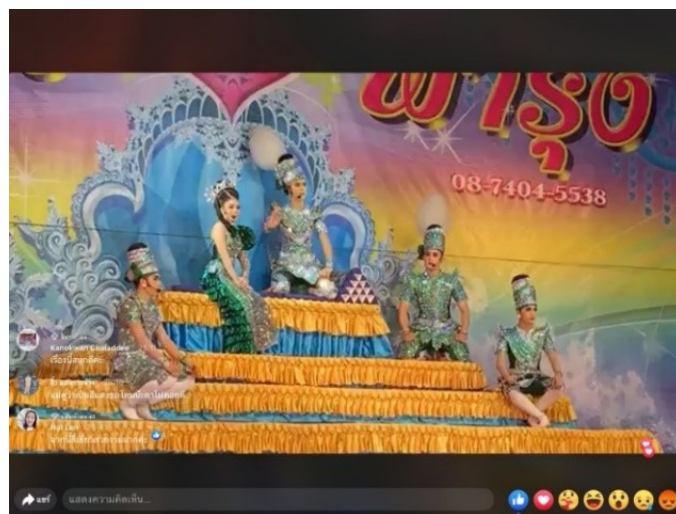
1.1 ลิเกงานปดวิก คือ งานที่ไม่มีเจ้าภาพว่าจ้างทำการแสดง แต่ศิลปินจะหาพื้นที่ทำการแสดงเองซึ่งจะแสดง ณ สถานที่นั้นเป็นเวลาแรมเดือนพร้อมกับเก็บบัตรค่าเข้าชมการแสดงลิเก และขายพวงมาลัยช่วงจัดรายการร้องเพลง ขั้นตอนของการแสดงลิเกงานปดวิกเริ่มจากการโหมโรง รำถวายมือ ออกแขกแสดงดำเนินเรื่อง และจัดรายการร้องเพลงขายพวงมาลัย แต่เนื่องจากบางพื้นที่ศิลปินลิเกปดวิกทำการแสดงในสถานที่นั้นเป็นเวลานาน ผู้ชมส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเดิมประจำอาจทำให้ไม่มีทุนทรัพย์ที่มากพอ จะสนับสนุนศิลปินได้ทุกคำคืน จึงทำให้ลิเกต้องหาวิธีการแสดงที่สามารถเพิ่มกลุ่มคนดูให้ได้มากขึ้นเพื่อที่จะสร้างรายได้เพิ่มให้คณะลิเกอยู่รอด จึงนำสื่อออนไลน์เข้ามาช่วยเผยแพร่การแสดงจึงได้ชื่อว่า “ลิเกออนไลน์” เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2561 เมื่อแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) สามารถถ่ายทอดสดได้ ลิเกคณะเกรบั้งพิต ปัญญาภรณ์ เป็นคณะแรกที่นำวิธีการถ่ายทอดสดเข้ามาใช้กับการแสดงลิเกโดยใช้ไมค์เซลฟี่ติดโทรศัพท์มือถือ แล้วถ่ายทอดสดในเฟซบุ๊ก (Facebook) ในขณะทำการแสดงช่วงร้องเพลงขายพวงมาลัย จึงทำให้ลิเกคณะอื่นพากันปฏิบัติตามในลักษณะเดียวกัน จากการศึกษาลิเกในยุคดิจิทัลรูปแบบงานปดวิก ผู้วิจัยพบว่าศิลปินลิเกมีวิธีการนำเสนออยู่สองลักษณะ คือ 1) การถ่ายทอดสดการแสดงแบบดำเนินเรื่องแล้วต่อยอดจัดรายการร้องเพลง 2) การถ่ายทอดสดเฉพาะช่วงจัดรายการร้องเพลงอย่างเดียว จึงทำให้คณะลิเกมีผู้ชมเพิ่มขึ้นเป็นสองทาง ทั้งในสถานที่เวทีการแสดงและผู้ชมที่รับชมการแสดงผ่านแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) โดยคณะลิเกจะสามารถมีรายได้เพิ่มจากการขายพวงมาลัยผู้ชมที่ชมผ่านการถ่ายทอดสดสามารถสั่งซื้อโดยการแสดงความคิดเห็นแจ้งความประสงค์ จะมอบพวงมาลัยกับศิลปินท่านไหน...จำนวนกี่พวง... ในระหว่างที่ศิลปินกำลังไลฟ์ในขณะนั้น จึงเรียกว่า “พวงมาลัยออนไลน์” ดังภาพต่อไปนี้



ภาพที่ 1 การถ่ายทอดสดการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลในรูปแบบงานปดวิก

Note: From © Nipat Jongdee 24/04/2021

1.2 ลิเกงานปลีก คือ งานที่มีเจ้าภาพว่าจ้างทำการแสดง โดยการตกลงราคาว่าจ้างหาคณะลิเกไปทำการแสดงในแต่ละงาน ซึ่งราคาว่าจ้างในปัจจุบันโดยประมาณ 35,000 – 130,000 บาท/คืน โดยขึ้นอยู่กับความนิยมของลิเกคณะนั้น ๆ ระยะเวลาแต่ละงานเป็นหลัก และความพึงพอใจในราคาระหว่างศิลปินหัวหน้าคณะกับเจ้าภาพผู้จัดหา ขั้นตอนของการแสดงลิเกงานปลีกเริ่มจากการโหมโรง รำถวายมือ หรือโชว์ที่คณะจัดเตรียมออกแขก และแสดงดำเนินเรื่อง ซึ่งในขณะที่ทำการแสดงตามงานต่าง ๆ ลิเกบางคณะทำการถ่ายทอดสดการแสดงในงานนั้นไปด้วย เพื่อให้ผู้ชมที่ไม่ได้อยู่ในสถานที่จัดการแสดงสามารถรับชมการแสดงได้ในแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) และยังเป็นลิเกคณะที่มีชื่อเสียงมักมีกลุ่มแฟนคลับบันทึกการแสดงลิเกและนำไปเผยแพร่ในสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ดังภาพต่อไปนี้



ภาพที่ 2 การถ่ายทอดสดการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลในรูปแบบงานปลีก

Note: From © Nipat Jongdee 24/04/2021

1.3 ลิเกงานร่วมสมัย คือ งานการแสดงลิเกจากศิลปินอีกกลุ่มหนึ่งคือศิลปินลิเกมือสมัครเล่นที่มีใจรักในศิลปะการแสดงแขนงลิเก ผู้สร้างสรรค์ผลงานทั้งในการอนุรักษ์หรือประยุกต์ตามบริบททางสังคมขณะนั้น จึงเกิดลิเกการเมือง ลิเกรณรงค์ในประเด็นต่าง ๆ กลุ่มคนผู้ที่ให้ความสนใจในการแสดงลิเกร่วมสมัยมีทั้งศิลปินนักแสดงมืออาชีพและนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีความสนใจผลิตผลงานแนวลิเกร่วมสมัย (Somphaiboon, 2000, p. 88) ซึ่งการแสดงลิเกร่วมสมัยมีลักษณะที่ต่างจากลิเกมืออาชีพทั่วไปคือกลุ่มผู้ชมเป็นคนละกลุ่มกับลิเกมืออาชีพ งานที่จัดแสดงลิเกร่วมสมัยเป็นงานเฉพาะกิจ เนื้อหาของเรื่องที่ทำการแสดงจะสอดคล้องกับงานนั้น หรือมีประเด็นของการสื่อสารกับผู้ชมการแสดงอย่างชัดเจน และการแสดงจะจบตามระยะเวลาที่กำหนด ในปัจจุบันจะพบผลงานการแสดงลิเกร่วมสมัยที่ยังคงมีผลงานการแสดงออกมาให้ได้ชมกัน โดยส่วนใหญ่จะเป็นผลงานคณะละคร อนาคตา ของคุณประดิษฐ์ ประสาททอง ศิลปินศิลปาธร ขั้นตอนของการแสดงลิเกร่วมสมัยเริ่มจากการโหมโรง รำถวายมือ (บางกรณี) ออกแขก และแสดงดำเนินเรื่อง ซึ่งขั้นตอนของการแสดงจะเป็นลักษณะเดียวกับศิลปินมืออาชีพ เพียงแต่รายละเอียดในขั้นตอนแต่ละช่วงอาจกระชับเวลากว่า เนื่องจากลิเกร่วมสมัยมีเวลาในการแสดงกำหนดอย่างชัดเจน และการแสดงส่วนใหญ่เป็นการแสดงสดในสถานที่จัดงาน มักมีการบันทึกวิดีโอนำมาเผยแพร่

ในสื่อออนไลน์บนแอปพลิเคชันยูทูป (application YouTube) เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถรับชมการแสดงลิเกร่วมสมัยได้ ดังภาพต่อไปนี้



ภาพที่ 3 การบันทึกการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลในรูปแบบงานร่วมสมัย

Note: From © Nipat Jongdee 12/12/2021

การแสดงลิเกในยุคดิจิทัลทั้งสามประเภทข้างต้น อาจจะมีลำดับขั้นตอนของการแสดงเหมือนกันหรือต่างกัน ขึ้นอยู่กับวิธีการแสดงของลิเกแต่ละคณะในบางขั้นตอนที่ต่างกันออกไปบ้าง ลิเกในยุคดิจิทัลปรากฏการแสดงในสื่อสังคมออนไลน์บนแอปพลิเคชันหลากหลายในปัจจุบัน จากการศึกษาผู้วิจัยยังพบว่าศิลปินลิเกในยุคดิจิทัลพึ่งพาสื่อสังคมออนไลน์ สำหรับการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลงานการแสดงลิเก ในลักษณะของส่วนตัวศิลปินเอง และทีมงานคณะลิเกผ่านแอปพลิเคชันในสื่อสังคมออนไลน์ ดังนี้

1. อินสตาแกรม (Instagram) เป็นหนึ่งช่องทางที่ศิลปินลิเกนิยมใช้เป็นช่องทางส่วนตัวทั่วไป เกี่ยวกับการใช้ชีวิตประจำวัน มีโพสต์รูปภาพหรือวิดีโอการแสดงลิเกของศิลปินปรากฏบ้างแต่เป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่เป็นการแสดงของศิลปินดารารหรือคณะที่มีชื่อเสียง ซึ่งบรรดาแฟนคลับมักใช้ช่องทางนี้ ในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลงานการแสดงลิเกหรือคณะที่ชื่นชอบ เป็นกลุ่มแฟนคลับลิเกที่เป็นวัยรุ่นหรือวัยกลางคนที่ใช้งานผ่านช่องทางนี้
2. ยูทูป (YouTube) เป็นช่องทางหนึ่งที่ปรากฏการแสดงลิเกทั้งประเภทของศิลปินมืออาชีพและศิลปินมือสมัครเล่น ในรูปแบบของการบันทึกวิดีโอใน 4 ลักษณะดังนี้ 1) วิดีโอจากการแสดงลิเกงานปลีก 2) วิดีโอบันทึกจากบริษัทผู้ประกอบการด้านสื่อ 3) วิดีโอการแสดงของศิลปินมือสมัครเล่น 4) วิดีโอจากการไลฟ์สดการแสดงผ่านเฟซบุ๊ก (Facebook) ผู้เผยแพร่เป็นทั้งศิลปินลิเกโดยตรง แฟนคลับลิเก หรือบริษัทผู้ประกอบการด้านสื่อ โดยสร้างช่อง (channel) บนแอปพลิเคชันยูทูป (application YouTube) จากนั้นอัปโหลดวิดีโอลงบนช่องของตัวเอง ลักษณะวิดีโอมีทั้งคลิปยาวเต็มเรื่อง 3 - 4 ชั่วโมง คลิปวิดีโอเต็มเรื่องแต่ตัดเป็นตอนหรือ EP. ตั้งแต่ต้นจนจบการแสดง และคลิปวิดีโอเฉพาะบางฉากบางตอนของการแสดงเฉพาะศิลปิน เป็นต้น

3) เฟซบุ๊ก (Facebook) เป็นแอปพลิเคชันหนึ่งที่บรรดาศิลปินลิเก และผู้ชมนิยมใช้งานมากที่สุดในยุคดิจิทัล ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็นช่องทางที่เข้าถึงง่ายและได้รับความนิยมจากผู้คนทุกเพศทุกวัย ผสมกับการใช้งานมีหลากหลายฟังก์ชันให้บริการ เช่น เฟซบุ๊กส่วนตัว (Facebook profile) ของศิลปิน เฟซบุ๊กเพจ (Facebook page) ในรูปแบบคณะ และเฟซบุ๊กกลุ่ม (Facebook groups) สำหรับคนที่ชื่นชอบการแสดงลิเก โดยศิลปินตลอดทั้งผู้ชมที่ใช้งานแอปพลิเคชันมักโพสต์รูปภาพหรือวิดีโอการแสดงลิเก เพื่อประชาสัมพันธ์แต่ละงานหรือกิจวัตรประจำวัน ซึ่งทำให้ผู้ชมหรือแฟนคลับสามารถติดตามทักทายพูดคุยกับศิลปินได้ ตลอดจนฟังก์ชันการถ่ายทอดสดการแสดงลิเกทำให้เพื่อนในเฟซบุ๊ก (Facebook) สามารถรับชมการแสดงได้ไปพร้อมกับผู้ชม ณ สถานที่จัดการแสดงไปพร้อมกันในปัจจุบัน

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าลิเกในยุคดิจิทัลใช้งานผ่านแอปพลิเคชันเหล่านี้ในการนำเสนอการแสดง แต่บางคณะอาจจะไม่ได้ใช้หมดทั้งสามแอปพลิเคชันที่กล่าวมา แต่อย่างน้อยการแสดงลิเกในแบบออนไลน์จะพบใน 1 - 2 แอปพลิเคชันโดยเฉพาะการแสดงผ่านสื่อสังคมออนไลน์ในแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) ดังปรากฏรูปแบบการแสดงที่หลากหลายลักษณะของศิลปินลิเกแต่ละคณะ ซึ่งมีวิธีการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง หรือขึ้นอยู่กับสถานการณ์ปัจจุบันในขณะนั้นที่กำลังเผชิญ ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนการแสดงได้ตลอดเวลาตามสถานการณ์บ้านเมืองปัจจุบัน

สถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ตั้งแต่วันที่ 25 มีนาคม 2563 ซึ่งรัฐบาลประกาศ พรก. ฉุกเฉิน ทำให้งานการแสดงลิเกถูกเจ้าภาพผู้จัดงานต่างยกเลิกหรือเลื่อนออกไปอย่างไม่มีกำหนด ส่งผลกระทบให้กับศิลปินลิเกเป็นอย่างมาก บางคนต้องเปลี่ยนอาชีพเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัว หรือบางคนก็ยังคงทำการแสดงลิเกแต่จัดการแสดงในรูปแบบถ่ายทอดสดการแสดงภายในที่พักอาศัย โดยที่ผู้ชมจะรับชมผ่านสื่อออนไลน์ 100% การแพร่ระบาดในรอบแรกศิลปินลิเกแสดงโดยจัดรายการร้องเพลงขายพวงมาลัยออนไลน์อย่างเดียว มักใช้คนในครอบครัวเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการเรียนรู้วิธีการป้องกันปฏิบัติตามคำแนะนำจากกระทรวงสาธารณสุข ในรอบที่สอง คณะลิเกจึงสามารถจัดการแสดงแบบดำเนินเรื่องรวมศิลปินในทีมงานมากขึ้น ผ่านการไลฟ์สดการแสดงบนแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) และสร้างรายได้จากการขายพวงมาลัยออนไลน์ให้กับผู้ที่เข้ามาชมการแสดงลิเกผ่านสื่อ



ภาพที่ 4 การไลฟ์สดการแสดงลิเก ช่วงโควิด-19 (จากการปรับตัวของคณะลิเกช่วงโควิดระลอกที่ 1 เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2563 และระลอกที่ 2 เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2563)

Note: From © Nipat Jongdee 15/07/2021

2. ลักษณะของการจัดการแสดงลิเกออนไลน์ คณะลิเกมีวิธีการจัดการแสดงอยู่สองวิธี ดังนี้

2.1 จัดการแสดงในแอปพลิเคชันผ่านโทรศัพท์สมาร์ทโฟน โดยการตั้งโทรศัพท์ไว้กับขาตั้งกล้องไว้มุมใดมุมหนึ่งของเวทีแล้วเข้าแอปพลิเคชันเฟซบุ๊ก (application Facebook) กดถ่ายทอดสดบนโทรศัพท์สมาร์ทโฟนแล้วดำเนินการแสดงตามขั้นตอน

2.2 จัดการแสดงในแอปพลิเคชันผ่านกล้องดิจิทัลเชื่อมต่อกับคอมพิวเตอร์ โดยการเชื่อมต่อภาพกล้องและเสียงจากแท่นควบคุม นำมารวมเพื่อแสดงผลที่เครื่องคอมพิวเตอร์โดยผ่านโปรแกรม “OBS Studio” ซึ่งวิธีนี้คณะลิเกสามารถแทรกหรือออกแบบหน้าจอ โดยการแทรกโลโก้หรือเลขบัญชีธนาคารให้แสดงภาพปรากฏขณะไลฟ์สด แต่จะมีขั้นตอนในการจัดเตรียมที่ซับซ้อนกว่าขั้นตอนแรก หากคณะลิเกที่ต้องการให้ภาพและเสียงออกมาอย่างมีประสิทธิภาพจะนิยมใช้วิธีดังกล่าว ซึ่งก็ต้องมีการลงทุนของอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีดิจิทัลที่เพิ่มขึ้นมาแต่จะเป็นภาระหน้าที่ของหัวหน้าคณะในการดูแลทั้งหมด จึงทำให้คณะลิเกที่ไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอต่อการลงทุนหรือแฟนคลับที่เป็นผู้สนับสนุนมักจัดการแสดงโดยใช้โทรศัพท์สมาร์ทโฟนเป็นส่วนใหญ่



ภาพที่ 5 การจัดการแสดงลิเกออนไลน์ผ่านโทรศัพท์ และกล้องดิจิทัลเชื่อมต่อกับคอมพิวเตอร์

Note: From © Nipat Jongdee 30/05/2021

3. วิธีการจัดการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล

การแสดงลิเกออนไลน์แบบไม่มีผู้ชมในสถานที่จัดการแสดงในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยสามารถสรุปขั้นตอนการจัดการแสดงลิเก ในยุคดิจิทัลได้ 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นตอนเตรียมตัวก่อนการแสดง 2. ขั้นตอนเริ่มการแสดง 3. ขั้นตอนการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม ดังอธิบายได้ต่อไปนี้

3.1 เตรียมตัวก่อนเริ่มการแสดง เป็นขั้นตอนแรกที่ศิลปินลิเกต้องปฏิบัติเตรียมความพร้อมเพื่อให้การแสดงนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ดี ดังจะสามารถอธิบายได้ต่อไปนี้

3.1.1 การจัดหาศิลปินลิเก คณะลิเกในปัจจุบันมีวิธีการจัดหาตัวศิลปินอยู่ 2 ลักษณะ ดังต่อไปนี้ 1) หาศิลปินลิเกประจำคณะ เมื่อคณะลิเกมีงานครั้งใด ลิเกคณะนั้นจะใช้ศิลปินกลุ่มเดิมทำการแสดงเสมอทุกโอกาสการแสดง หรือเรียกว่า “ลิเกทีม” เช่น คณะศรธรรม น้ำเพชร คณะอดิเทพ ฟ้ารุ่ง คณะน้องนาย เคียงฟ้า สี่พี่น้อง และคณะพนมเพชรบรรเทิงฯ 2) หาศิลปินลิเกไม่ประจำคณะ เมื่อคณะลิเกมีงานครั้งหนึ่งครั้งใดจะมีเพียงป้ายคณะแล้วหาศิลปินที่รู้จักสนิทที่เคยร่วมแสดงด้วยกันหรือศิลปินที่เคยเห็นผลงานการแสดงผ่านสื่อออนไลน์ มารวมตัวให้เพียงพอต่อการแสดงแต่ละครั้งหรือเรียกว่า “ลิเกผสมโรง” โดยที่อาจจะไม่ใช่ศิลปินท่านเดิมประจำทุกงานที่คณะลิเกมีการแสดง เช่น คณะบินเดี่ยว ลูกหัวดอน คณะลักยิ้ม เสมาเพชร และคณะต้อย โปเต้า

3.1.2 การจัดเตรียมสถานที่ทำการแสดง สถานที่การแสดงลิเกในแบบออนไลน์ปัจจุบันอาจไม่ใช่สถานที่วัดหรือบ้านเจ้าภาพว่าจ้างเสมอไป แต่เป็นวิกภายในที่พักอาศัยของศิลปินลิเก สถานที่เฉพาะ ซึ่งไม่ได้ปลูกสร้างเวทีที่เป็นมาตรฐานอย่างการแสดงลิเกงานว่าจ้างทั่วไป แต่ให้มีพื้นที่เพียงพอสำหรับศิลปินออกแสดงแล้วกล้องสามารถเก็บภาพได้ทั้งหมด โดยส่วนใหญ่จะขึ้นฉากหลังอาจเป็นไว้นิลชื่อคณะรูปศิลปิน หรือผ้าที่มีความมันวาวสะท้อนแสงไฟนำมาเป็นฉากหลัง พร้อมทั้งประดับไฟเครื่องขยายเสียงเล็กน้อยพอประมาณให้สามารถทำการแสดงได้

ซึ่งการจัดเตรียมสถานที่ในการแสดงนั้น ศิลปินมักจะช่วยกันจัดเตรียมและเดินทางมาถึงก่อนที่จะเริ่มการแสดง ประมาณ 3 - 4 ชั่วโมง แล้วดูแลความเรียบร้อย ทั้งระบบไฟเครื่องขยายเสียงสำหรับการแสดง เมื่อเสร็จแล้ว จึงกลับดูแลความเรียบร้อยของตนเองให้พร้อมสำหรับการแสดงต่อไป

3.1.3 การเตรียมเรื่องที่ใช้แสดง โดยปกติคณะลิเกที่แสดงในงานทั่วไปจะแสดงเรื่องที่ตามใจเจ้าภาพหรือบริบทสถานที่นั้นเป็นหลัก เช่น ถ้าแสดงที่ชนบทมักแสดงเรื่องชาวบ้าน เนื้อหาเกี่ยวอย่างพระคุณแม่मारศาสนา หรือสถานที่ในเมือง มักแสดงเรื่องราวในวังทำศึกสงคราม อย่างศึกรักสองแผ่นดิน บัลลังก์เลือด เป็นต้น (Bunturug, 2021, Interview) แต่การแสดงลิเกออนไลน์คำนึงถึงจำนวนผู้แสดงในแต่ละคืนเพียงพอต่อตัวละครของเรื่องหรือไม่หรือกระแสนิยมจากผู้ชมแฟนคลับอยากให้คณะลิเกทำการแสดงเรื่องอะไรโดยการติดต่อโดยตรงกับศิลปินหรือคณะลิเก เมื่อได้เรื่องที่แสดงแล้วหัวหน้าคณะจะวางตัวละครและให้เรื่องกับศิลปินเป็นรายบุคคล โดยการเล่าบุคลิกลักษณะภูมิหลังของตัวละคร พร้อมกับสถานการณ์ที่ตัวละครต้องพบเจอในเรื่อง โดยเล่าเป็นโครงเรื่องคร่าว ๆ ให้กับศิลปินทราบ จากนั้นศิลปินต้องทำความเข้าใจด้วยตนเองแล้วจึงออกแสดง

3.1.4 การเตรียมความพร้อมของศิลปิน เมื่อหัวหน้าคณะหรือผู้กำกับเล่าเรื่องให้ศิลปินลิเกทราบแล้วถึงบทบาทหน้าที่ของตัวละครแต่ละตัว ศิลปินต้องเตรียมความพร้อมในส่วนของการทำความเข้าใจ เรียงฉากหรือหน้าพาทย์ นักร้องที่ต้องเจอในฉากเดียวกัน ในส่วนของกลอนรานิกลิงหรือเพลงไทยเดิมที่จะร้องหรือทำรำที่ต้องรำในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้ผลงานการแสดงเรียบร้อยหรือแสดง “เล่นลงกัน” ไม่ผิดพลาด ซึ่งลิเกศิลปินประจำหรือลิเกทีมจะมีการซ้อมการแสดงในแต่ละเรื่องก่อนที่จะออกทำการแสดง เช่น ลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร เป็นต้น

3.2 เริ่มการแสดง การแสดงลิเกออนไลน์ศิลปินยังคงขั้นตอนลำดับการแสดงไว้ปกติแต่เพียงมีการปรับให้เข้ากับบริบทแวดล้อมการแสดงที่เปลี่ยนไปจากเดิม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ลิเกในยุคดิจิทัลปรับวิธีการในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้

3.2.1 การโหมโรง เป็นขั้นตอนแรกของการแสดงเพื่อระลึกถึงครูบาอาจารย์และเป็นสัญญาณบอกกับผู้ชมว่าการแสดงลิเกกำลังจะเริ่มขึ้น การโหมโรงลิเกโดยส่วนใหญ่จัดแสดงในเวลากลางคืนจึงมักใช้ชุดเพลงโหมโรงเย็น ลักษณะของการโหมโรงที่พบมี 3 ลักษณะคือ 1) โหมโรงโดยการบรรเลงดนตรีสด วงดนตรีปี่พาทย์จะบรรเลงตามปกติ 2) โหมโรงโดยการเปิดจากการบันทึก คณะลิเกเปิดเพลงจากเสียงที่บันทึกไว้แล้ว 3) การโหมโรงที่ได้ใช้การบรรเลงดนตรีไทย จะพบต่อเมื่อคณะลิเกแสดงเฉพาะจัดรายการร้องเพลง

3.2.2 การรำถวายมือ เป็นพิธีกรรมตามความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาถือว่าเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าที่เจ้าทางที่ประดิษฐานในสถานที่นั้น โดยมักจะนิยมรำถวายในคืนแรกที่เปิดทำการแสดง

3.2.3 การออกแขก เป็นสัญญาณของการแสดงที่กำลังจะเริ่มขึ้น เพลงที่ร้องจะขึ้นด้วย “เฮ ฮัดซ่า ลิเกคณะ.....แสดงแล้วจ้า” จากนั้นต่อด้วยเพลงไทยสำเนียงแขกหรือเพลงลูกทุ่งก็แล้วแต่ความถนัดของแต่ละคณะ ซึ่งการออกแขกมีสองลักษณะคือออกแขกหลังเวที (ไม่ปรากฏตัว) และออกแขกพร้อมหน้าเวที วิธีการออกแขกมีทั้ง

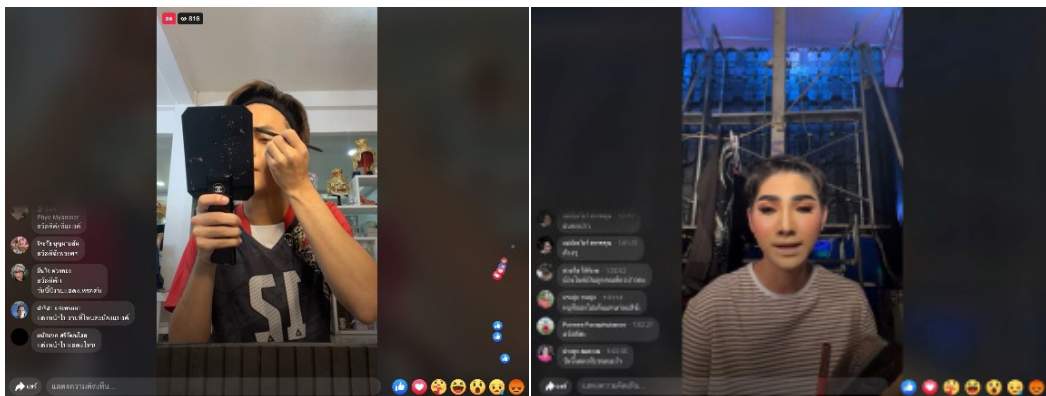
ออกแขกศิลปินร้องเองปกติสามารถพบได้ทั่วไป และเปิดจากเสียงบันทึกการออกแขกไว้ก่อนหน้าอย่างเช่น ลิเกคณะเคียงฟ้า สีพิน้อง

3.2.4 การออกตัวแสดง เมื่อจบการออกแขกเป็นที่เรียบร้อยปีพาทย์ทำเพลงเสมอในช่วงท้ายเพลงรัว ศิลปินเริ่มออกมาปรากฏตัวหน้าฉากให้ผู้ชมเห็นโดยจะให้ศิลปินที่แสดงเป็นตัวโง่งออกเป็นตัวแรก เพื่อเชื่อกันว่าการแสดงจะได้มีความคึกคัก สนุกสนาน และน่าสนใจ โดยการออกตัวแสดงดำเนินเรื่องมีรายละเอียดของการแสดงที่ปรากฏดังต่อไปนี้ 1) การร้อง ลิเกยังคงใช้การร้องราตรีกลึงเป็นหลักผสมกับเพลงไทยเดิมและเพลงลูกทุ่งแต่จะผ่านการเลือกสรรเนื้อหาให้เข้ากับเนื้อเรื่องที่แสดง 2) การรำ ลิเกใช้การรำประกอบการตีบท ตามคำร้องโดยใช้แม่ทำนานาฏศิลป์ไทยง่าย ๆ แล้วส่วนใหญ่จะเป็นทำรำในลักษณะกำแบบเป็นหลักหรืออาจมีการคิดสร้างสรรค์ชุดระบำประกอบฉากแทรกในการแสดงเนื้อเรื่อง 3) ทางเล่น คือ วิธีการเล่น เทคนิคการเล่น และเกร็ดการเล่น ซึ่งจะขึ้นรูปแบบเฉพาะเพื่อให้เกิดความแตกต่างความแปลกใหม่สำหรับการแสดงเสมอผนวกกับไหวพริบปฏิภาณซึ่งมีทางเล่นของบุคคล และทางเล่นของแต่ละพื้นที่ 4) การแสดงสีหน้าอารมณ์ เนื่องจากลิเกเป็นการแสดงชนิดหนึ่งที่ต้องถ่ายทอดอารมณ์ออกมาผ่านสีหน้าแวตาของผู้แสดง แต่ในปัจจุบันการแสดงลิเกออนไลน์มีอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น จึงยิ่งทำให้ศิลปินลิเกต้องถ่ายทอดออกมาให้ชัดเจนซึ่งสีหน้าอารมณ์แบ่งออกได้ 9 ลักษณะของความรัก ความคับแค้นใจ ความตลก ความเกลียดความกลัว ความกลัว ความโศกเศร้า ความอหังการใจ และความสงบ นอกจากลักษณะการออกตัวผู้แสดงทั้ง 5 ประเด็นดังกล่าวแล้ว การแสดงลิเกจะสามารถสร้างสีสันให้กับผู้ชมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้รูปแบบของการแสดงลิเกจะเปลี่ยนไปแต่ยังคงเป็นเสน่ห์ที่โดดเด่นนั่นคือการสร้างปฏิสัมพันธ์

3.3 การสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม การแสดงลิเกในยุคดิจิทัลปัจจุบัน ถึงแม้ศิลปินกับผู้ชมอาจจะไม่ได้อยู่ในสถานที่เดียวกัน แต่ยังสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ด้วยกันได้แล้วน่าจะดีกว่าการแสดงลิเกแบบสดในสถานที่จัดการแสดงด้วยซ้ำ เนื่องจากศิลปินกับผู้ชมสามารถพูดคุยได้ตลอดทั้งเวลาขณะการแสดงหรือขณะเตรียมตัวก่อนการแสดงจากการศึกษาทำให้ผู้วิจัยพบว่าการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมของลิเกในยุคดิจิทัลมี 2 วิธี ดังต่อไปนี้

3.3.1 ปฏิสัมพันธ์พูดคุยกับผู้ชมโดยศิลปินลิเกเอง เป็นการพูดคุยระหว่างศิลปินกับผู้ชมโดยตรงด้วยปฏิภาณความสามารถของศิลปินแต่ละท่านซึ่งอาจมีวิธีการเฉพาะตัวที่ต่างกันไป จากการสังเกตการณ์ผู้วิจัยจึงแบ่งเป็น 3 ช่วงดังต่อไปนี้

1) ในช่วงก่อนการแสดง จะพบได้จากศิลปินลิเกใช้เวลาว่างของตนเองพบเจอพูดคุยกับแฟนคลับลิเก อาจเป็นช่วงระหว่างเดินทางไปสถานที่ทำการแสดงและระหว่างการแต่งหน้าเตรียมตัวแสดง โดยการไลฟ์สดพูดคุยกับผู้ชม แฟนคลับของตนเองที่เข้ามาชมไลฟ์สดขณะนั้น ซึ่งศิลปินที่ทำการแสดงสดมภ์กล่าวทักทายผู้ที่เข้ามาชม และเมื่อมีการแสดงความคิดเห็น (comment) ศิลปินจะตอบคำถามผู้ชมที่พิมพ์เข้ามา ยกตัวอย่างเช่น “สวัสดีครับวันนี้มีงานแสดงที่ไหนครับ (comment)” พระเอกศรธรรมตอบกลับขณะไลฟ์สด “สวัสดีครับพี่ขวัญใจ วันนี้แบงค์แต่งหน้ากำลังไปราหน้าไฟ ที่วัดในอยุธยาครับสวัสดีทุกท่านที่เข้ามา สวัสดีพี่จิระวัช บุญมาแยม ด้วยครับสบายดีนะครับไม่เจอกันนานเลย”



ภาพที่ 6 การไลฟ์สดพูดคุยกับแฟนคลับขณะศิลปินกำลังแต่งตัว

Note: From © Nipat Jongdee 27/05/2021

2) ในช่วงเริ่มการแสดง เป็นการพูดคุยขณะที่ศิลปินแสดงดำเนินเรื่องแต่อาจมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เนื่องจากศิลปินกับผู้ชมไม่ได้อยู่ในสถานที่เดียวกันทำให้ศิลปินไม่สามารถเห็นปฏิกิริยาของผู้ชมอย่างงานการแสดงปกติทั่วไป แต่ศิลปินก็ไม่ทิ้งปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม โดยพยายามสร้างในขณะทำการแสดงใช้วิธีพูดคุยสื่อสารกับผู้ชมโดยตรง ซึ่งศิลปินพูดคุยขณะแสดงดำเนินเรื่องแต่ไม่ใช้การพูดกับตัวละครในเรื่องด้วยกัน และพูดคุยสื่อสารกับผู้ชมโดยอ้อมส่วนใหญ่เป็นการแซวเข้าแหยะระหว่างศิลปินกับผู้ชม โดยการพูดกับตัวละครด้วยกันแต่เมื่อสื่อสารออกมาแล้วศิลปินหมายถึงผู้ชมโดยตรง หรือแม้แต่การเล่นหน้าเล่นตาให้กับกล้อง ซึ่งผู้แสดงใช้ในการหยอกล้อขณะที่ทำการแสดงดำเนินเรื่องเพื่อให้เหมือนกับการหยอกล้อระหว่างศิลปินกับผู้ชมหน้าเวทีจริง ๆ

3) ในช่วงรายการร้องเพลง จะเป็นช่วงที่ศิลปินกับผู้ชมสามารถมีปฏิสัมพันธ์ได้ง่ายมากเนื่องจากในขณะที่ศิลปินลิเกจัดรายการร้องเพลงสามารถถือโทรศัพท์ส่วนตัวอ่านข้อคิดเห็น (comment) ที่ผู้ชมแสดงความคิดเห็นพูดคุยตอบกลับในลักษณะวาจาผ่านไลฟ์สดได้ทันที หรือผู้ชมขอเพลงกับศิลปินที่ชื่นชอบได้ รวมถึงพูดคุยโต้ตอบได้อย่างอิสระกว่าการแสดงขณะดำเนินเรื่อง จึงทำให้ศิลปินบางคนจะนิยมจัดการแสดงเฉพาะรายการเพลงอย่างเดียวในกรณีที่ทำการแสดงลิเกในรูปแบบออนไลน์

3.3.2 การมีผู้บรรยายเป็นสื่อกลางระหว่างการแสดงกับผู้ชม (moderator) ซึ่งการแสดงลิเกปกติผู้บรรยายเป็นกลไกสำคัญในการแสดงลิเกที่แนะนำศิลปินหรือตัวละคร ตลอดจนสถานการณ์สถานที่ระหว่างการแสดงเพื่อให้ผู้ชมได้เข้าใจเนื้อเรื่องที่แสดงมากขึ้น ซึ่งการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล ปัจจุบันผู้บรรยายยังคงทำหน้าที่เดิมพร้อมกันเป็นผู้ประชาสัมพันธ์เชียร์ศิลปินให้เป็นที่รู้จักของผู้ชมในสื่อออนไลน์ให้ช่วยสนับสนุนการแสดงลิเกเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้กับศิลปินที่ทำการแสดง

การแสดงลิเกเมื่อสมัครเล่น (ลิเกร่วมสมัย) เป็นในลักษณะเดียวกันกับการแสดงของลิเกมืออาชีพแต่มีความแตกต่างเล็กน้อยในบางขั้นตอน เพราะเนื่องจากกลุ่มผู้ชมเป็นคนละกลุ่มกับลิเกมืออาชีพ ผู้วิจัยจึงขออธิบายในส่วนที่ต่างดังนี้

1. เตรียมตัวก่อนเริ่มการแสดง ลิเกร่วมสมัยจะมีการกำหนดรูปแบบ (content) ในการนำเสนอ แต่ละงานที่แสดงให้สอดคล้องกับงาน พร้อมทั้งออกแบบเรื่องและจัดทำทการแสดงเพื่อให้สามารถสื่อสารประเด็นที่ต้องการนำเสนอได้ครบยังสามารถควบคุมเวลาในการแสดงได้ และการฝึกซ้อมการแสดงลิเกร่วมสมัยมีการซ้อมก่อนขึ้นแสดงแต่การซ้อมขึ้นอยู่กับงานที่ต้องการเป็นลีเกมากน้อยขนาดไหน ซึ่งสามารถปรับความเข้มข้นของการฝึกซ้อมหรือปล่อยให้ศิลปินสามารถแสดงออกได้อย่างอิสระ เป็นต้น

2. เริ่มการแสดง การแสดงลิเกร่วมสมัยใช้ขั้นตอนเดียวกันกับการแสดงของลิเกมืออาชีพตั้งแต่ไหมโรง รำถวายมือ ออกแขก และปล่อยตัวศิลปินสู่หน้าเวที ซึ่งการแสดงทุกอย่างจะเหมือนกันกับที่ซ้อม และจะสิ้นสุดการแสดงตามเวลาที่กำหนดตกลงไว้โดยที่ผู้ชมจะต้องได้รับสารที่ศิลปินถ่ายทอดออกไปอย่างครบถ้วน แต่จะไม่มีการจัดรายการร้องเพลงเพื่อขายพวงมาลัย

3. การสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม การแสดงลิเกร่วมสมัยมีการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมที่ต่างจากการแสดงลิเกมืออาชีพ ซึ่งใช้วิธีพูดคุยกับผู้ชมโดยตรง หรือการที่ศิลปินเปิดโอกาสให้ผู้ชมได้มีส่วนร่วมในการแสดง เช่น การให้ผู้ชมมีส่วนร่วมคิดคำที่ใส่ในบทกลอนที่ศิลปินร้อง

4. การบริหารจัดการของคณะลิเกในยุคดิจิทัล

ลิเก เป็นหนึ่งอาชีพที่ศิลปินลิเกสามารถสร้างรายได้เพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว จากการว่าจ้างหรือปิดวิกจัดการแสดง แต่เมื่อลิเกปรับรูปแบบการแสดงในลักษณะออนไลน์ ซึ่งผู้ชมกับศิลปินไม่ได้อยู่ในสถานที่เดียวกัน จึงทำให้ศิลปินต้องเรียนรู้หาวิธีการบริหารจัดการที่ต่างจากปกติ จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าการสร้างรายได้ของลิเกในยุคดิจิทัลมี 2 ลักษณะต่อไปนี้

4.1 วิธีรับการสนับสนุนในแบบบัญชีกลางของคณะและศิลปินโดยตรง เมื่อคณะลิเกจัดการแสดง

ในรูปแบบการไลฟ์สดทางเฟซบุ๊ก (Facebook) จะเปิดช่องทางที่สามารถให้ผู้ชมสามารถโอนเงินสนับสนุนคณะลิเก โดยการโอนเงินเข้าบัญชีธนาคารของหัวหน้าคณะลิเกหรือเรียกว่า “บัญชีกลางคณะ” เพื่อเป็นทุนค่าใช้จ่ายของคณะ พร้อมทั้งค่าตอบแทนบุคลากรเบื้องหลังที่มีใช้ศิลปินลิเก ได้แก่ นักดนตรี ทีมระบบไฟแสงเสียง และเบื้องหลังอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่วนศิลปินลิเกจะได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากผู้ชมที่เป็นแฟนคลับหรือชื่นชอบการแสดงคณะลิเกจะประชาสัมพันธ์ โดยนำรูปพร้อมเลขบัญชีธนาคารของศิลปินทุกคนในคณะโพสต์แจ้งไว้เพื่อให้ผู้ชมที่มีความประสงค์มอบเงินรางวัลให้ศิลปินแต่ละท่านได้โดยตรง ซึ่งคณะลิเกไม่หักเป็นค่าใช้จ่ายในการแสดงทั้งสิ้น แต่เพียงให้ช่วยสนับสนุนผ่านบัญชีส่วนกลางไปด้วยควบคู่กัน

ข้อดีของวิธีการดังกล่าวทำให้ลิเกสามารถแสดงได้ยาวโดยไม่ต้องหยุดรับพวงมาลัยระหว่างทำการแสดง จึงไม่ขัดอรรถรสในการรับชมของผู้ชมขณะนั้น แต่วิธีนี้อาจจะได้รับความนิยมน้อยมีเพียงสองคณะที่ใช้ คือ ลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร และลิเกคณะอดิเทพ ฟ้ารุ่ง ทั้งสองคณะเป็นที่ได้รับความนิยมอย่างมากในปัจจุบันศิลปินทุกคน

มักมีผู้ชมแฟนคลับประจำตัวของตนเองและพร้อมที่จะสนับสนุน ทั้งสองช่องทาง จึงทำให้ทั้งสองคณะสามารถเปิดรับการสนับสนุนดังวิธีดังกล่าวได้

4.2 วิธีรับการสนับสนุนในแบบการขายพวงมาลัยออนไลน์และรางวัลออนไลน์ เมื่อคณะลิเกจัดการแสดงลิเกในรูปแบบออนไลน์ ศิลปินลิเกกับผู้ชมไม่ได้อยู่ในสถานที่เดียวกัน ลิเกจึงขายพวงมาลัยให้กับผู้ชมเพื่อมอบเป็นขวัญกำลังใจให้กับศิลปินในลักษณะออนไลน์ซึ่งผู้ชมจะแสดงความคิดเห็น (comment) แจ้งความประสงค์ได้ตลอดการแสดงทั้งขณะดำเนินเรื่องและจัดรายการเพลง โดยพิมพ์บอกชื่อศิลปินพร้อมทั้งจำนวนพวงมาลัยในราคา 20 - 30 บาท/พวง หรือจำนวนเงินสดตามความต้องการ ซึ่งทางคณะลิเกจะมีผู้เฝ้าดูความคิดเห็น (comment) แล้วดำเนินการตามคำสั่งของผู้ชมที่แสดงความคิดเห็นเข้ามาขณะที่จัดการแสดง จากนั้นผู้ชมโอนเงินผ่านบัญชีธนาคารของคณะลิเกที่ปรากฏหน้าไลฟ์หรือปักหมุดอยู่ในช่องแสดงความคิดเห็น (comment) จึงเรียกว่า “พวงมาลัยออนไลน์หรือรางวัลออนไลน์”

เงินที่ได้จากการขายพวงมาลัยออนไลน์ส่วนหนึ่งจะถูกนำไปเป็นค่าบริหารจัดการภายในคณะ โดยศิลปินจะได้ 10 บาท หัวหน้าคณะได้ 10 บาท เพื่อเป็นค่าตอบแทนนักดนตรีและทีมงานเบื้องหลังการแสดง ตลอดจนค่าใช้จ่ายน้ำไฟที่ใช้ระหว่างจัดการแสดง แต่ในส่วนของรางวัลออนไลน์ศิลปินลิเกได้เพิ่มจำนวนโดยถือว่าเป็นส่วนที่นอกเหนือจากการขายพวงมาลัย

4.3 ภารกิจหน้าที่บุคลากรเบื้องหลังการบริหารจัดการ เนื่องจากการแสดงลิเกในรูปแบบออนไลน์เป็นวิธีที่ต่างไปจากเดิม จึงทำให้หน้าที่ของศิลปินลิเกเพิ่มขึ้นไม่แต่เพียงการแสดงหน้าเวที อย่างเดียวแต่ต้องสามารถบริหารจัดการอำนวยความสะดวกให้กับผู้ชมการแสดงผ่านสื่อได้ในทันที จากการสังเกตการณ์ผู้วิจัยจึงเห็นหน้าที่ของบุคลากรอยู่ 3 ลักษณะ ต่อไปนี้

4.3.1 ฝ่ายดูแลระบบ (Admin) เป็นผู้ดูแลการแสดงความคิดเห็น (comment) จากผู้ชมที่แจ้งความประสงค์จะมอบพวงมาลัยให้กับลิเก ซึ่งจะยืนยันโดยการกด like หรือ reaction ที่ข้อความของผู้ชมปรากฏขึ้นมาในขณะนั้น แล้วจะมีผู้คอยจดบันทึกจำนวนการสั่งซื้อพวงมาลัยพร้อมทั้งจำนวนพวงมาลัยที่ศิลปินได้รับแต่ละคนเป็นหลักเพื่อตรวจสอบเมื่อสิ้นสุดการแสดง

4.3.2 ฝ่ายจัดเตรียมและเดินพวงมาลัย เป็นคนเบื้องหลังผู้นับพวงมาลัยตามจำนวนผู้ชมสั่งซื้อ ส่วนใหญ่มักจัดชุดประมาณ 5 - 10 พวง เพื่อง่ายในการนับและรวดเร็ว จากนั้นเป็นผู้นำไปมอบให้กับศิลปินที่ผู้ชมระบุมาโดยการเดินไปด้านข้างเวทีส่งให้หรือคล้องคอศิลปินพร้อมกับแจ้งชื่อเจ้าของพวงมาลัยให้ศิลปินได้ทราบเพื่อศิลปินจะได้กล่าวขอบพระคุณผู้ชมท่านนั้นต่อไป

4.3.3 ฝ่ายนับพวงมาลัยจากศิลปิน เมื่อศิลปินลงจากเวทีจะรับพวงมาลัยทั้งหมดจากศิลปินพร้อมนับจำนวนแล้วจดบันทึกไว้ ในกรณีที่ศิลปินเวียนขึ้นร้องหลายรอบก็บวกเพิ่มไปเรื่อยๆจนกว่าจะจบการแสดง แล้วรวมยอดพวงมาลัยทั้งหมดที่ศิลปินแต่ละท่านได้รับ แล้วคิดเป็นค่าตอบแทนให้กับศิลปินต่อไป



ภาพที่ 7 หน้าที่ฝ่ายผู้ดูแลระบบพวงมาลัย และฝ่ายจัดเตรียมพวงมาลัย

Note: From © Nipat Jongdee 26/06/2021

จากหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น เป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้นจากการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล โดยบางคณะที่มีบุคลากรมากพอสามารถแบ่งหน้าที่ได้ชัดเจนเป็นระเบียบรวดเร็วต่อการให้บริการผู้ชม แต่ลิเกบางคณะที่มีบุคลากรอย่างจำกัด ศิลปินเองต้องสามารถปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวได้ครบ ทั้งการแสดงและการบริหารจัดการเบื้องหลังโดยสับเปลี่ยนหน้าที่กันระหว่างการแสดงที่เกิดขึ้น จากที่กล่าวมาข้างต้นคือผลของการศึกษารูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลแล้วเกิดข้อสงสัยทำไมลิเกแสดงในลักษณะดังกล่าวจึงพบปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัลดังนี้

5. ปัจจัยที่ทำให้เกิดลิเกในยุคดิจิทัล

ลิเกเป็นศิลปะการแสดงของประชาชนหรือในลักษณะของนาฏยพาทย์ จึงทำให้ลิเกต้องพัฒนาการแสดงหรือปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการแสดงอยู่เสมอ จากการศึกษารูปแบบการแสดงลิเกในยุคดิจิทัลดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าศิลปินลิเกไม่เคยหยุดนิ่ง เมื่อยุคดิจิทัลนำพาให้เทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วเข้ามา ลิเกจึงนำเทคโนโลยีเหล่านั้นมาเป็นตัวเสริมเพื่อช่วยให้การแสดงลิเกมีความทันสมัยและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น แต่กว่าที่ลิเกมีการพัฒนารูปแบบการแสดงอย่างในปัจจุบัน เกิดจากปัจจัยที่ทำให้ลิเกต้องปรับเปลี่ยนดังนี้

5.1 กระแสสังคมที่มนุษย์นิยมใช้สื่อสังคมออนไลน์ในชีวิตประจำวัน เข้าถึงได้ง่ายสำหรับคน ทุกเพศทุกวัย ลิเกจึงใช้สื่อออนไลน์เป็นหนึ่งช่องทางในการสร้างตัวตนให้เป็นที่รู้จักวงกว้างมากขึ้น โดยการโพสต์รูปภาพ วิดีโอผลงานการแสดงลิเกของศิลปินหรือคณะสู่สายตาสาธารณชน หรือใช้เป็นช่องทางเผยแพร่การแสดงสดหรือไลฟ์สด เพื่อให้ผู้ชมที่ไม่สะดวกในการเดินทางมารับชมการแสดง ณ สถานที่จัดการแสดงสามารถรับชมไปพร้อมกับผู้ชมในสถานที่นั้นได้ จึงทำให้ลิเกสามารถเข้าถึงผู้ชมได้เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งช่องทางทำให้ลิเกต้องเรียนรู้วิธีการใช้งานมากยิ่งขึ้นแล้วเชื่อว่าศิลปินทุกคนใช้งาน สื่อออนไลน์มากกว่า 90% ในปัจจุบัน

5.2 สถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน การขาดสภาพคล่องทางเศรษฐกิจงานว่าจ้างลดน้อยลง ลิเกต้องขยายเวลาการปิดวิกทำการแสดงยาวขึ้นทำให้ผู้ชมในพื้นที่ไม่มีทุนทรัพย์มากพอที่จะสนับสนุนศิลปินทุกค่ำคืนจึงจัดการ

แสดงออนไลน์ควบคู่กันไปเป็นการเพิ่มช่องทางสร้างรายได้โดยขายพวงมาลัยออนไลน์ และปัญหาโรคระบาดเชื้อไวรัสโควิด - 19 ทำให้คณะลิเกได้รับผลกระทบจากงานแสดงที่เจ้าภาพยกเลิกหรือเลื่อนออกไปอย่างไม่กำหนด จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการแสดงจากปกติที่มีทั้งผู้ชมในสถานที่พร้อมกับผู้ชมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เป็นการแสดงในรูปแบบออนไลน์ 100% ซึ่งศิลปินแทบทุกคนพยายามศึกษาเรียนรู้วิธีการแสดงในรูปแบบออนไลน์อย่างจริงจัง พร้อมแข่งขันการนำเสนอให้เกิดความดึงดูดน่าสนใจในแต่ละคณะ

5.3 ค่านิยมของผู้ชมลิเกในปัจจุบัน ผู้ชมจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากสำหรับการแสดงลิเก สิ่งใดที่แปลกใหม่หรือผู้ชมให้ความสนใจในขณะนั้น ลิเกสามารถสรรหามาแสดงแทรกในการแสดงครั้งนั้นได้เสมอ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุกัญญา สมไพบูลย์ กล่าวว่า “ถ้าอยากรู้รสนิยมของสังคม อยากรู้ว่าคนไทยในปัจจุบันชอบอะไรไปดูลิเก ลิเกเปลี่ยนนั้นแสดงว่าสังคมกำลังเปลี่ยนซึ่งลิเกเป็นศิลปะการแสดง ที่จะสะท้อนและเอาอกเอาใจคนดูที่สุดแล้ว” ซึ่งความนิยมของผู้ชมในปัจจุบันนั้นเปลี่ยนไปทุกวันจึงทำให้ศิลปินต้องพึงระลึกเสมอว่าคืนนี้จะแสดงอะไรที่ทำให้ผู้ชมชอบติดอกติดใจในผลงานการแสดง (Sompiboon, 2021, Interview) จากคำสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นว่าการที่ศิลปินตามใจผู้ชมมีผลต่อการอยู่รอดของการแสดงลิเก ถ้าไม่มีผู้ชมจนหมดความนิยมไป ลิเกก็ตาย

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้น เป็นปัจจัยหลักในการกระตุ้นทำให้ศิลปินลิเกต้องเกิดการเรียนรู้ปรับตัวเพื่อจะสามารถอยู่รอดได้ในปัจจุบัน เนื่องจากลิเกเป็นศิลปะที่ไม่มีเงินเดือนหรือการแสดงที่รัฐไม่ได้ให้การสนับสนุน หรือไม่ได้รับอย่างทั่วถึง จึงทำให้การแสดงลิเกไม่หยุดพัฒนาการแสดงให้มีความใหม่ทันสมัยอยู่เสมอ ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของลิเกในยุคดิจิทัลปัจจุบัน ดังจะสอดคล้องกับแนวคิดการปรับตัว (adaptation) ของดาร์วิน ที่กล่าวว่า “การให้บุคคลเกิดความสมดุลในตัวเอง และจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก เมื่อต้องเจอแรงกดดันต่าง ๆ ทางกายภาพ จิตใจ สังคม ซึ่งต้องปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และปรับสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับความต้องการของแต่ละคน” (Cohen, 2016, p. 23-24) เช่นเดียวกับลิเกเมื่อบริบทโดยรอบ ของยุคดิจิทัลปัจจุบันนั้นเปลี่ยนไป คือ สถานการณ์บ้านเมือง กระแสสังคม ค่านิยมของผู้ชม เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบจนเป็นแรงกดดันให้ศิลปินลิเกต้องคิดที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงหรือวิธีการนำเสนอลิเกให้ยังคงเป็นที่น่าสนใจทันต่อยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งยังรักษาวิธีการเอาอกเอาใจผู้ชมแฟนคลับเป็นสำคัญ จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้การแสดงลิเกยังดำรงคงอยู่รอด และไม่เลือนหายไปในยุคดิจิทัลที่มีความรวดเร็วในเรื่องของเทคโนโลยีและการสื่อสาร ก็เพราะเหตุว่าลิเกยังเป็นศิลปะการแสดงของประชาชน ผู้คนยังคงจำเป็นต้องเข้าถึงได้ง่ายสามารถสั่งได้ตั้งใจต้องการของผู้ชมอยู่เสมอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า “รู้จักจับความนิยมของคนดูจะดีไม่ได้เพราะกิจของการเล่นยี่เกก็เพื่อหาค่าดู เล่นอย่างใดจะได้เงินมากก็ต้องเล่นอย่างนั้น”(Wirunrak, 2010, p. 114) ถึงแม้ยุคสมัยจะเปลี่ยนไปลิเกจะต้องปรับตัวตามกาลเวลา แต่หัวใจของการแสดงลิเกก็คือการเอาใจคนดูเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากผู้ชมการแสดงไม่เปลี่ยนไป

สรุปและอภิปรายผล

ศิลปะในยุคดิจิทัล สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ การแสดงศิลปะงานป๊อป การแสดงศิลปะงานว่าจ้าง และการแสดงศิลปะร่วมสมัย เมื่อโลกมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีจึงนำสิ่งเหล่านั้นมาปรับใช้กับการแสดงซึ่งศิลปะทั้งสามประเภทจะปรากฏผลงานการแสดงในลักษณะรูปภาพ การบันทึกวิดีโอ และการถ่ายทอดสดตามสื่อสังคมออนไลน์ในปัจจุบัน ทั้งอินสตาแกรม (Instagram), ยูทูบ (YouTube) และเฟซบุ๊ก (Facebook) เป็นการเพิ่มช่องทางในการเผยแพร่การแสดงให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น โดยจัดการแสดงสองช่องทาง ทั้งออนไลน์ (on-site) และออนไลน์ (online) ควบคู่กันไปแล้วในเมื่อเกิดวิกฤตการณ์โรคระบาดเชื้อไวรัสโควิด – 19 ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบกับศิลปินก็เลยต้องปรับวิธีการจัดการแสดงศิลปะในรูปแบบออนไลน์ 100% ซึ่งจัดการแสดงศิลปะออนไลน์ 2 วิธีคือ จัดการแสดงในแอปพลิเคชันผ่านโทรศัพท์สมาร์ทโฟน และจัดการแสดงในแอปพลิเคชันผ่านกล้องดิจิทัลเชื่อมต่อกับคอมพิวเตอร์

วิธีการจัดการแสดงศิลปะในยุคดิจิทัลสามารถแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ 1. เตรียมตัวก่อนการแสดงเริ่มจากการจัดหาศิลปิน ศิลปินเลือก จัดเตรียมสถานที่ทำการแสดง การเตรียมเรื่องที่ใช้ในการแสดง และการเตรียมความพร้อมของศิลปิน 2. เริ่มการแสดง เริ่มจากการโหมโรง การรำถวายมือ การออกแขก การออกตัวแสดง 3. การสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม 1) ปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมโดยศิลปินเลือกเอง ในช่วงของการเตรียมตัวก่อนการแสดงช่วงเริ่มการแสดง และช่วงรายการร้องเพลง 2) การมีผู้บรรยายเป็นสื่อกลางระหว่างการแสดงกับผู้ชมทั้ง 3 ขั้นตอนดังกล่าวจะพบในการแสดงศิลปะในยุคดิจิทัลทุกคน แต่รายละเอียดวิธีการของแต่ละคนจะแตกต่างกันไปตามแต่ความพร้อม ความสามารถ และไหวพริบปฏิภาณของศิลปินแต่ละท่านที่จะสร้างความสนุกสนานของผลงานการแสดงศิลปะที่แตกต่างแล้วน่าสนใจมากยิ่งขึ้น ส่วนการแสดงศิลปะร่วมสมัยมีวิธีการจัดการแสดงในลักษณะขั้นตอนเดียวกัน แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือช่วงของการเตรียมตัวเนื่องจากศิลปะร่วมสมัยต้องมีการเตรียมเรื่องที่ใช้แสดงให้มีความสอดคล้องกับงานที่จัดแสดง การแสดงในแต่ละครั้งมีการฝึกซ้อม และจะต้องจบภายในระยะเวลาที่กำหนด และงานส่วนใหญ่เป็นงานการแสดงเฉพาะกิจมีการบันทึกวิดีโอการแสดงแล้วนำเผยแพร่ ในสื่อออนไลน์ต่อไป

เมื่อศิลปะในยุคดิจิทัลปัจจุบัน ส่วนใหญ่มีการจัดการแสดงในรูปแบบออนไลน์ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอย่างมาก จึงทำให้คณะศิลปะต้องมีการบริหารจัดการของคณะศิลปะที่เพิ่มขึ้น ในเรื่องของวิธีการสร้างรายได้จากการจัดการแสดงศิลปะของแต่ละคณะมีทั้ง 1. วิธีรับการสนับสนุนในแบบบัญชีกลางของคณะและศิลปินโดยตรง 2. วิธีรับการสนับสนุนในรูปแบบการขายพวงมาลัยออนไลน์และรางวัลออนไลน์ จึงทำให้เกิดภารกิจหน้าที่บุคลากรเบื้องหลังเพิ่มขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้ชมที่รับชมการแสดงผ่านช่องทางออนไลน์จะมีฝ่ายดูแลระบบ ฝ่ายจัดเตรียมและเดินพวงมาลัย และฝ่ายนับพวงมาลัยจากศิลปิน

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการแสดงศิลปะในยุคดิจิทัล คือ กระแสสังคมที่ผู้คนนิยมสื่อออนไลน์มากยิ่งขึ้น ค่านิยมของคนดูศิลปะในปัจจุบันนั้นเปลี่ยนไปศิลปะพยายามเอาใจผู้ชมเสมอมา และสถานการณ์บ้านเมือง ทั้งขาดสภาพคล่องทางเศรษฐกิจและโรคระบาดไวรัสโควิด-19 ทำให้ศิลปินต้องเรียนรู้ปรับตัวเพื่อความอยู่รอด

จากการปรับตัวของบรรดาศิลปินศิลปะในยุคดิจิทัล จึงก่อให้เกิดผลดีทั้งตัวศิลปินกับผู้ชมที่สามารถรับชมได้ทุกที่

ทุกเวลา ภาพการแสดงที่ชัดเจน เลือกชมได้หลายคณะในเวลาเดียวกัน และยังสร้างปฏิสัมพันธ์ได้ง่ายกว่าการแสดงงานปกติ ส่วนผลเสียไม่สามารถพบเจอศิลปินตัวจริงได้ ขาดบรรยากาศของสถานที่ชมการแสดงลิเก และปฏิสัมพันธ์ของผู้ชมด้วยกันขณะรับชมการแสดง และการปรับตัวจากปัจจัยดังกล่าวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการแสดงใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในอดีต ดังนั้นจากการศึกษาสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการแสดงลิเกในยุคดิจิทัล คือ การขยายฐานผู้ชมและจำนวนผู้ชมได้มากขึ้นซึ่งมีทั้งผู้ชมในประเทศและต่างประเทศสามารถรับชมได้ การสร้างโอกาสในการรับชมลิเกไม่จำกัดสถานที่แล้วเวลา ศิลปินลิเกเกิดการเรียนรู้การนำอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีมาปรับใช้ในการแสดงทำให้ศิลปินเก่งมากยิ่งขึ้น และการสนับสนุนพวงมาลัยรางวัลในรูปแบบออนไลน์ดังผลการวิจัยที่ได้นำเสนอไป ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์ผลการวิจัยต่อเนื่อง เพื่อนำไปสู่การอภิปรายผลพบประเด็นดังนี้

1) ศิลปะเป็นศาสตร์แห่งสุนทรียะที่มีชีวิต ที่ผูกพันกับวิถีการเปลี่ยนแปลงของโลกและมนุษย์ ซึ่งผลของการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า “ลิเก” สามารถเคลื่อนไปกับโลกในทุกสถานการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมนำความเจริญรุ่งเรืองมาปรับใช้ในการแสดง ทำให้ศิลปินลิเกต่างต้องเรียนรู้ปรับตัวไปกับโลกที่เปลี่ยนแปลง เพื่อให้ตนสามารถดำรงชีพในฐานะศิลปินแล้วยังทำให้ลิเกในฐานะงานศิลปะยังคงมีลมหายใจต่อไป

2) ยุคดิจิทัลสามารถสร้างโอกาสแล้วผลิตศิลปะการแสดงในมิติใหม่จนกลายเป็นนวัตกรรมทางการแสดง (art innovation) ซึ่งเป็นนวัตกรรมเชิงระบบ เช่น การซื้อขายพวงมาลัยออนไลน์ การเรียนรู้วิธีการใช้งานอุปกรณ์เทคโนโลยีซึ่งนวัตกรรมทางการแสดงนี้เกิดขึ้นจากฝีมือของศิลปินลิเกเอง จากการปฏิบัติทดลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ จนพบวิธีการที่ดีแล้วสามารถนำเสนอการแสดงของตนเองได้อย่างน่าสนใจจนกลายเป็นนวัตกรรมในงานศิลปะขึ้นมา

3) การผสมผสานองค์ความรู้ใหม่กับองค์ความรู้แบบดั้งเดิมที่ยังรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีจากการศึกษาลิเกในยุคดิจิทัลสะท้อนให้เห็นการผสมผสานความรู้ ทางเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้กับลิเกที่ยังรักษาขนบจารีตปฏิบัติตามขั้นตอนไว้แบบดั้งเดิม จนกลายเป็นรูปแบบการนำเสนอใหม่ที่ได้รับการนิยมนำไปหลาย พร้อมยังนำพาผู้ชมกลุ่มเก่าก้าวเข้ามาชมในวิถีใหม่ที่ต่างจากเดิม และขณะเดียวกันผู้ชมกลุ่มใหม่สามารถเข้ามาเรียนรู้วัฒนธรรมอันดี แก่นแท้ของความเป็นลิเกที่บรรพบุรุษสร้างไว้แล้วสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในอนาคตข้างหน้าถ้าสถานการณ์เปลี่ยนกลับไปดีขึ้น ผู้วิจัยเชื่อว่าลิเกจะกลับไปทำการแสดงพบกับผู้ชมแบบเดิม แต่การแสดงในรูปแบบออนไลน์ก็จะไม่หายไปแถมยังเป็นตัวช่วยเสริมการแสดงให้เป็นที่รู้จักของผู้ชมมากยิ่งขึ้น และถ้าลิเกต้องเปลี่ยนจริง ๆ ก็คงต้องมีปัจจัยทั้งสามที่ส่งผลกระทบต่อการแสดงลิเก และลิเกก็จะปรับตัวให้สามารถอยู่คู่กับโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ทุกยุคทุกสมัยสืบไป

ข้อเสนอแนะ

- 1) ควรมีการศึกษาผลกระทบของบรรดาศิลปินลิเกในยุคดิจิทัลที่อยู่ในกลุ่มของศิลปินอาวุโสหรือไม่มีแฟนคลับสนับสนุนในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน
- 2) ควรมีการศึกษารูปแบบการแสดงศิลปะการแสดงพื้นบ้านในยุคดิจิทัลแขนงอื่น

References

Bunturug, A. (2021, November 9). Interview.

Bunturug, P. (2021, November 8). Interview.

Cohen, Elena P. (2016). *Sāmphræṅ Wan Wān Sū Wan Nī : Kān Plīanplæṅ Læ Kān Prap Tūa Thāṁklāṅ Khwāmpen Muāṅ [Sam Phraeng from Yesterday to Today: Change and Adaptation in the Middle of the City]*. Research Report, Department of Anthropology, Faculty of Archeology, Silpakorn University.

Nattakarnjanadid, K. and Nuanyai, P. (2021). Like[~]Witthayu Sēnā[~]Changwat Phra Nakhōn Sī ‘Ayut-thayā : Khwām Banthōṅ Thī Lūa Phīang Khwām Song Čham [Thai Traditional Radio Dramatic Performance, Sena District, Phranakhon Si AyutthayaProvince: The Entertainment Leaving Only a Memory]. *Journal of Ayutthaya Studies Institute (JAS)*, 13(2), 7-26.

Praipiboonakit, N. (1998). *Likē [Likay]*. Bangkok: S.T.P. World Media Company Limited.

Rojanasuksomboon, A. (2016). *Like[~] Kān Sadæṅ Læ Kān Fukhat [Likay: Acting and training]*. Bangkok: Printing House of Chulalongkorn University.

Somphailoon, S. (2000). *Sanyaniyom Nai Sūsaṅ Kān Sadæṅ “Like[~]” Yuk Lōkāphiwat [Semiotics of Likay in globalized age]* [Master’s thesis], Department of Speech Communication and Performing Art, Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University.

Sompiboon, S. (2021, August 28). Interview.

Thanomsriuthai, P. (2021). Kānchai Lak Pratyā Sēthakit Phōphīang Kap Sangkhom Yuk Dičhithan [Applying the sufficiency economy philosophy to the digital age society]. *Journal of MCV Haripunchai Review*, 5(1), 53 – 64.

Wirunrak, S. (2011). *Naṭtasin Ratchakān Thī[~]Ha[~] [Rama V’s Dramatic Arts]*. Bangkok: Office for the Promotion of Welfare and Welfare for Teachers and Educational Personnel of Thailand Ladprao.